

Išeivių iš kaimo tapatybės paieškos: miesto folkloro sąjūdis

Austė NAKIENĖ

Straipsnio objektas – XX a. 7-ajame dešimtmetyje Lietuvoje kilęs folkloro sąjūdis, reiškėsis miesto kultūrai būdingomis formomis – įvairiais viešais renginiais, nors dalis jo veiklos buvo ne vieša, vykdavo nedideliuose rateliuose, tarsi kaimo bendruomenių susibūrimuose. Tyrimo tikslas – paaiškinti folkloro judėjimą kaip pirmosios miestiečių kartos kultūros reiškinių. Straipsnyje siekiama aprašyti folkloro sąjūdžio pradžią, remiantis jo pirmeivių – iš kaimo kilusių lietuvių inteligentų rašytais moksliniais tekstais bei prisiminimais. Metodai: aprašymas, interpretavimas, 7-ojo dešimtmečio šaltinių ir vėlesnių prisiminimų gretinimas. Išvada: nors Lietuvos gyventojų migracija buvo netolima, jie kėlėsi iš kaimų į didesnius miestus arba į sostinę, išeiviai iš kaimo jautė prarastos tėviškės ilgesį, tą ilgesį ramindavo keliaudami, nuolat atnaujindami ryšį su žeme, gamta, dainuodami liaudies dainas. Svarbiausi folkloro judėjimo uždaviniai buvo siekis įprasminti buvimą naujoje vietoje, miesto kultūros sulietuvinimas ir lietuviškos tapatybės kūrimas.

Prasminiai žodžiai: folkloro sąjūdis, kaimo bendruomenė, atotrūkis nuo žemės, miesto kultūra, pirmoji miestiečių karta, miestietiška lietuvių tapatybė.

XX a. 7-ajame dešimtmetyje Lietuvoje kilo susidomėjimas kraštotyra, pradėtos organizuoti tautosakos rinkimo ekspedicijos, pasidainavimų vakarai, liaudies šokių vakarėliai, ėmė burtis folkloro ansambliai. Galima įsivaizduoti, kad šis sąjūdis kilo tradicijoms „persikrausčius“ į miestus, nes daugybė žmonių, iš kaimų ir miestelių suvažiavę į sostinę Vilnių ir kitus didžiuosius miestus, išsaugojo pomėgį dainuoti, poreikį susiburti, vakaroti. Tačiau ar tikrai miestuose prigijo ir toliau gyvavo atsivežtosios tradicijos? Gal viskas klostėsi sudėtingiau?

Kodėl miestiečiai susidomėjo kaimo gyvenimu, studentai važiavo į tautosakos rinkimo ekspedicijas, valandų valandas bendravo su lėtai kalbančiais, daug ko nebeprisimenančiais senukais arba rinkosi Vilniaus universiteto kavinėje ir pagal kaimišką muziką šoko se-

niai nemadingus šokius, kurių nebešoko jų tėvai? Kodėl jie, būdami visai jauni, elgėsi lyg pagyvenę žmonės?

Kad miestiečių susidomėjimas tradicine kultūra, praeitimi yra kiek kitoks nei kaime gyvenančių žmonių, pati ne kartą patyriau tautosakos rinkimo ekspedicijose. Kai 2010-ais metais Gervėčių krašte, Rimdžiūnų kaime, norėjau sužinoti, kokie buvo tos vietovės moterų tautiniai drabužiai, ir prisipyrusi klausinėju pašnekovės, kokius sijonus nešiojo jos motina ar močiutė, ši atsakė: „Mes taip, kaip jūs, visokiais senoviniais dalykais nesidomėjome, nevaikščiojome ir senų žmonių neklausinėjome. Mes tik matydavome, kaip mūsų tėvai ir seneliai gyvena, ir patys panašiai gyvenome. Bet kaip senovėje žmonės nešiojo, kaip anksčiau ten buvo, mums nerūpėjo“ (Janina Augulytė-Trepšienė, g. 1936? m.)

Kaimo žmonės žiūri į tradicinės kultūros dalykus kasdieniškai: gražiai raštuotas audeklas jiems yra tiesiog antklodė, kuri susidėvėjusi numetama po kojų, aplūžęs vietinio meistro drožinys gali būti įkištas į krosnį. Daina ar pasaka taip pat neatrodo retas ir ypatingas kūrinys, tiesiog tai girdėta iš senelio ar močiutės. Etnine kultūra besidomintys žmonės į tuos pačius dalykus žiūri kitu žvilgsniu – pagarbiau, atidžiau. Jiems audiniai ir drožiniai nėra įprasti daiktai, o radiniai, kurių jų gyvenamoje aplinkoje jau nėra. Dainos ir pasakos, saviti senų žmonių atmintyje išlikę kūriniai – turtai, dėl kurių vertėjo vykti į ekspediciją.

Pokario dešimtmečiais Vilnius buvo atvykėlių miestas, pilnas iš visų Lietuvos kampelių suvažiavusių studentų. Neišlepinti, prie paprasto gyvenimo įpratę kaimo vaikai uoliai studijavo aukštosiose mokyklose, siekė tapti gydytojais, mokytojais, inžinieriais, o kai kurie jautė pašaukimą būti dailininkais, rašytojais, filosofais. Jie buvo vadinami „pirmąja karta nuo žagrės“, palikusia tėvų sodybas ir išvykusia į miestus ieškoti kitokio pragyvenimo.

Studento akimis matytas Vilnius atgyja Marcelijaus Martinaičio esė „Vilniau, kaime mano“: „Dabar dažnai pajuntu, kaip manyje veikia ankstyvoje jaunystėje



Tautosakininkai Vaclovas Juodpusis ir Norbertas Vėlius fotografuoja Magdeleną Gričienę (64 m.). Akmenės r., Klykolių apyl., Klykolių k. 1964 m. LTRFt 1219.

patirta ta kaimiška Vilniaus nostalgija su jo buvusiais nešvariais kiemais, apsilupinėjusiomis sienomis, karo griuvėsių liekanomis, jį užplūdusiais ir įvairiomis tarmėmis kalbančiais kaimiško sukirpimo jaunais žmonėmis, tačiau su nuostabiais bažnyčių bokštais ir iš visur matoma Gedimino pilimi, nors ir su okupantų pasiūta vėliava. (...) Kažin ar Vilnius tada buvo miestas? Kartais atrodo, kad vienu metu jis buvo tapęs didžiausiu Lietuvos kaimu. Jis beveik jau neturėjo savo senųjų gyventojų, net keletą metų jame gyvendamas nebuvau sutikęs nė vieno tikro vilniečio! Atvykusieji su senąja, gerokai praretinta ir išblaškyta vilniečių karta beveik nesusitiko. (...) Dar ne taip seniai eidami Gedimino prospektu, lyg grįždami iš kaimo gegužinių, traukdavome „Žveng žirgelis lankoj“... Čia kalbu ir apie save. Naujai atsikėlusieji net nežinojo, kieno butuose gyvena, kas buvo jų šeimnininkai, kur jie? Pagaliau – kas yra miestas, ypač toks, kuris vadinamas sostine“ (Martinaitis, 2007).

Iš kaimų ir mažų miestelių suvažiavę jaunuoliai pamažu ėmė įgyti miestietišką tapatybę. Netrukus jie perėmė miesto gyventojams įprastus bendravimo ir pramogavimo būdus, atrado jiems mielas susitikimų vietas: „studentiškai, tik apsiplunksnavę literatai traukdavom

„į prospektą“ arba, kaip išmokom sakyti iš P. Širvio, „į centrą“. Čia prabėgo gana didelė mūsų kultūrinio bei literatūrinio gyvenimo dalis. Vien tik vaikščiodamas prospektu pamačiau, pažinau daugelį meno įžymių, čia buvo redakcijos, tiesiog gatvėje galėjai užsakyti straipsnį, dėl ko nors susitarti, kartu užsukti į kavinę „pasišildyti“, prisimena rašytojas (Martinaitis, 2007).

Deja, gyvenimas mieste teikė ne vien naujas galimybes ir pažintis. Ideologizuotoje valstybėje gyvenęs jaunimas turėjo įsisąmoninti ir šios valstybės viešajame gyvenime galiojusias taisykles, taigi įgauti dar vieną – „tarybinio piliečio“ – tapatybę. Juk aukštųjų mokyklų studentai turėjo būti tarybinės šalies gerovės kūrėjai, vadovaujami komunistų partijos siekti ekonomikos augimo, kultūros pažangos ir kitų kilnių tikslų. Todėl prisitaikyti prie miesto gyvenimo nebuvo lengva, keitėsi čia įsikūrusiųjų vertybių sistema, iš esmės turėjo pasikeisti ir visuomeninis gyvenimas, net kalbėjimo būdas.

Kreipinys „Vilniau, kaime mano“ leidžia spėti, jog Martinaičio karta ne išsyk tapo miesto gyventojais. Jie turėjo pamilti šį miestą ir jo apylinkes, susirasti čia savo gyvenimo drauges ar draugus, įsirengti jaukius namus, kad naujoje vietoje pasijustų kaip kaime,

kur viskas sava ir miela. Miesto gyventojams – kaimo vaikams buvo būdinga ypatinga gamtojauta. Kitaip nei tėvams ir seneliams, jiems žemė ir gamta jau nebuvo gyvenimo pagrindas, teikęs ir duonos, ir nusiramini- mą, tačiau vis tiek atrodė, kad be sąlyčio su žeme ir gamta neįmanoma gerai jaustis, dirbti ir kurti. Senoje, medžių apsuptoje sodyboje užaugusi literatūrologė Viktorija Daujotytė pirmus miesto įspūdžius prisimena su kartėliu: „Manau, kad vienas iš svarbiausių tvirtumo suteikiančių dalykų yra gamtinis etninės kultūros patyrimas. (...) Kitaip yra neturint tokio gamtinio pamato, kai išėini ant šaligatvio, matai plytas ir medžius tarp jų... Atvažiavus į Vilnių, man jie atrodė skurdūs, vargani ir tokie netikri! Man jų buvo labai gaila, nė vienas medis negalėjo prilygti mano medžiams. Apskritai visa miesto gamta dėl savo menkumo man kėlė gailėstį. Vis dėlto vėliau aš supratau, kad etninės kultūros dalykų negalima absoliučiai sutapatinti su gyvenimu kaime, su gamtiškąja patirtimi“ (Daujotytė, 2010: 70).

Gražią, nenuniokotą gamtą ir derančią, gyvybę teikiančią žemę naujieji miestiečiai ėmė mylėti išėivių meile. Tokią pat meilę jautė ir paliktoms tėvų sodyboms. Jaunystėje patirti įspūdžiai, ūkio darbus lydin-

tys vaizdai, garsai ir kvapai buvo tiesiog neišdildomi. Ilgiau gyvenant mieste, jie nutoldavo, nugrimzdavo į pasąmonę, bet nepranykdavo. Iš Biržų krašto kilusi mano mama, atvykusi į Vilnių studijuoti fizikos ir čia pasilikusi, pasakodavo, kad dažnai sapnuodavo namus, sapne vaikščiodavo tėvų sodybos takeliais, matydavo aplink augančius medžius ir krūmus, eidavo kaimo keliuku tolyn į laukus. Kartais sapne net pakildavo į orą, skraidydavo virš gimtosios sodybos ir jausdavosi labai laiminga.

Panašių liudijimų galima aptikti ne vieno vilniečio inteligento pasisakymuose. Filosofas Arvydas Šliogeris yra prasitaręs: „Prisimenu mėšlavežius Alksniu- piuose... Būdavo tarsi pramoga. Mėšlo ir šieno kvapai, prisipažinsiu, man yra nuostabiliausi pasaulyje. Bet, pabrėžiu – tikro šieno ir tikro mėšlo, nesugadinto visokių chemikalų. Tas kvapas man ir dabar sapnuojasi“ (Nastaravičius, 2012: 30). Apie sapnus yra pasakojęs ir poetas Sigitas Geda: „Labai ilgai sapnavau vandenį. Mat aš užaugau prie ežero. Paskutiniame sapne plaukiau tuo ežeru, bet buvo baisiai šaltas vanduo. Nuo tada jo nesapnuoju. Vieta svarbi tada, kai pradedi ją sapnuoti. Yra daug vietų, kurių aš nesapnuoju. Vadinasi, jos mano

Norbertas Vėlius rašo tautosaką iš Jono Makselės. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Zervynų k. Vacio Miliaus nuotrauka. 1964 m. LTRFt 1424.





Norbertas Vėlius kalbasi su Salomėja Krivickiene (83 m.). Pakruojo r., Žeimelio apyl., Geručių k. Dalios Šilainytės nuotrauka. 1965 m LTRFt 1500.

sąmonei, pašamonei ir galbūt kūrybai nieko nereiškia“ (Andrijauskas, 2011; 105 puslapis).

Tikėtina, kad iš sapnų, kaimo gyvenimo prisiminimų kilęs ir nuostabus Martinaičio eilėraštis „Kukutis Katedros aikštėj susapnuoja Žuveliškų kaimą“ iš ciklo „Kukučio baladės“¹. Šiame eilėraštyje juntamas keistas dvilypumas, kurį galbūt jautė išeiviai iš kaimo, Vilniaus gatvėmis skubėdami į universitetą ar redakciją, tačiau ilgėdamiesi paprastos kaimo gyvenimo tėkmės. Baladės herojaus sapną nutraukia pareigūnas, surikdamas: „– Baik! Kukuti! Sapnuot!“, nes nevalia sapnuoti tvartų, vištėdžių, „panaikintų vienkiemį, jau išbrauktų

iš inventoriaus sąrašo“, beraščių senių – „jie negalės žengti su mum pirma laiko“. Šios archajiškos vertybės visai nereikalingos socialistinei visuomenei, joms nebėra vietos šiuolaikinėje kultūroje. Tačiau Kukutis tarsi negirdi pareigūno ir toliau sapnuoja Žuveliškės...

Išeiviai iš kaimo suprato, kad jų palikti vienkiemiai pamažu griūva, juose likusių tėvų jėgos silpsta, ūkininkavimo įgūdžių ir folklorinių tradicijų perimti nebėra kam. Jie jautė kaltę, todėl norėjo nuveikti kažką svarbaus, gelbėti tai, kas jiems brangu, išsaugoti kaimo kultūrą kaip universumą. Buvo aišku, kad jau nebeužtenka perimti savo tėvų ir senelių tradicijas, reikia įamžinti visų šios kartos žmonių patirtį, taip pat ir tų, kurių vaikai nesusipras tai padaryti. Taigi, reikia važiuoti į ekspedicijas ir užrašyti kuo daugiau etnografinės medžiagos.

Kraštotyrininkų veikla, ekspedicijų patirtis

7-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje buvo atgaivintas Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais nutrūkęs kraštotyros judėjimas. 1961 m. Vilniuje įkūrus LTSR kraštotyros draugiją, imta telkti savanorius, pradėtas etnografinių duomenų rinkimas. 1963 m. pirmajai Kraštotyros draugijos kompleksinei ekspedicijai vadovavo folklorininkas Norbertas Vėlius. Ekspedicijų metu į pasirinktą vietovę atvykęs nemažas būrys

1. Kukutis Katedros aikštėje padėjo ant duonos galvą ir, apkvaitęs nuo vasaros įsaulio, susapnavo Žuveliškų kaimą:

Lyg iš Nojaus išgelbėto laivo pasipylė į aikštę galvijai varnos ir šunys pritvinkusios karvės pirmdėlės telyčaitės buliukų apstotos mergaitės su pienu pirmųjų vainikais Katedros aikštės gale ant šakės parimo Žuvelis džiaugsmingai žiūrėdamas į avelę ties varpine dailiais išverstais kailiniais

visa aikštė prigužėjo Žuveliškų iš visų pašalių emė skambėti ir baubti mauroti gagenti kriuksėti dėsliai kudakuoti klarksėti pakvipo mėšlavežio ratais diendaržių šiluma šimto metų kamarų vėsa karšta degtinės gelme nevalytiais senukų žodžiais

Nuo varpinės iki Vilnelės išsistatė Žuveliškų kaimas su karvių išmintu taku per Katedros vidurį (...)

įvairių specialybių kraštotyrininkų kaupė duomenis apie jos gamtinę aplinką, ūkį ir buitį, istorinę atmintį, tarmę, gyvąją tautosakinę tradiciją ir kt. Tai ir buvo bandymas įamžinti kaimo kultūros universumą. Surinkti duomenys kaupti mokslinių institucijų archyvuose, o įdomiausia medžiaga, ekspedicijų dalyvių straipsniai skelbiami vietovę kompleksiskai aprašančiose monografijose: „Zervynos“ (1964), „Ignalinos kraštas“ (1966), „Dieveniškės“ (1968), „Gaidės ir Rimšės apylinkės“ (1969), „Raudondvaris“ (1969), „Eržvilkas“ (1970), „Merkinė“ (1970), „Dubingiai“ (1971) ir kt. Jonas Trinkūnas prisimena: „Anuomet, kaip Norbertas Vėlius pasakė, mes kaimui suteikėme viltį, kad jie irgi yra vertybė, dėl to miestiečiai ir važiuoja pas juos. O miestiečiai patyrė didelę tos tradicinės kultūros įtaką. (...) Visur prasidėjo dainavimas, vakaronės – čia, Vilniuje“ (Kavaliauskaitė, Ramonaitė, 2011: 43).

1969 m. Vilniaus universitete įkurta panaši visuomeninė organizacija buvo pavadinta ne draugija, o senoviniu žodžiu ramuva (pasak studentų, lietuvišku tarptautinio žodžio „klubas“ atitikmeniu). Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuva taip pat ėmėsi panašios veiklos – 1970 m. išvyko į kompleksinę ekspediciją Dūkštose, kuriai vadovavo žymus geografai Čes-

lovas Kudaba, ekspedicijas rengė ir vėlesniais metais, rinkdavosi į įvairius „klubinius“ susibūrimus.

Aktyvus Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos dalyvis, o vėliau – vadovas Venantas Mačiekus prisimena: „Ekspedicijose tautosakos rinkėjai buvo suporuojami į tiek grupių, kiek buvo turima magnetofonų, ir kiekvienai grupei skiriama keletas kaimų. Tokių grupių didesnėse ekspedicijose būdavo iki dvylikos. „Savo“ kaimuose grupė turėjo dirbti visą ekspedicijos laiką, t. y., apie 11 dienų. Tautosakininkai juokaudavo, kad yra du ženklai, kurie rodo, kad visas repertuaras kaimuose jau esąs užrašytas. Pirmasis ženklas – sodybų šunys nebeaploja ir tautosakininkus sutinka vizgindami uodegas, antrasis – neapsirikdamas gali išvardyti geresniųjų tautosakos pateikėjų marčių, žentų, vaikaičių ir provaikaičių vardus.

VUKR buvo laikomasi nuostatos, kad kiekvienas žmogus moka nors kelis tautosakos kūrinius, todėl į kiekvieną ir verta kreiptis. Taip buvo atrandama gerų pateikėjų ir stengiamasi užrašyti visą jų repertuarą. (...) Ramuviečių ekspedicijose ne tik buvo užrašoma tautosaka, bet ir mokomasi dainuoti užrašytų dainų, senovinių šokių, einami rateliai. Su kiekviena ekspedicija repertuaras plėtėsi ir paskutinėse ekspedicijose perkopė

Dalia Šilainytė užrašinėja tautosaką iš Salomėjos Krivickienės (83 m.). Pakruojo r., Žeimelio apyl., Geručių k. Norberto Vėlius nuotrauka. 1965 m. LTRFt 1505.



per šimtą dainų. Dainuojama buvo ne tik ekspedicijos vakarais. Liaudies daina ramuviečius lydėjo vakaronėse, žygiuose, jų sambūriuose universitete“ (Mačiekus, 2009: 205–208).

Ekspedicijos buvo ypatinga patirtis – galimybė pabūti kaimo aplinkoje, pamatyti senoviškais baldais apstatytus kambarius, spintose sudėtus raštuotus audinius, priemenėje sustatytus krepšius, pastogėje sukabintus dalgius, grėblius, rezgines. Miestiečiams dar teko padėti kaimo žmonėms sugrėbti šieną, išskinti vyšnius, surinkti krituolius obuolius, kartu nueiti pagirdyti ar pamelžti karvių, o tada jau ramiai pasėdėti ir pasikalbėti, įrašyti noriai prisimenamų dainų ar pasakų, o kai kada išgirsti ir skaudžių prisiminimų, pasakojamų tik išjungus magnetofoną.

Kokia ši patirtis buvo svarbi, po daugelio metų prisimena ne filosofu, bet filotopu save vadinantis ramuvietis Arvydas Šliogeris:

„Jaunystėje filotopiją suvokiau kaip bandymą apmąstyti, kas yra lietuviškas kaimas. Apmąstyti – pamačius. (...) Žmogus kaip baigtinė būtybė yra pririštas prie to, ką seniai esu pavadinęs „vietove šiapus juslinio horizonto“. Buvimas konkrečioje vietoje, o ne visur ir niekur, pririšimas prie vietos yra ne atsitiktinė, o esminė žmogaus savybė. (...) Nuo pat mano pirmosios knygos mano sie-loje vyravo principas „Aš matau“. Dar vaikystėje mane pasiglemžė lietuviškas kaimas, kurio dabar jau nebėra. O anuomet mūsų kaime dar vyravo natūralus ūkis ir beveik nesugadinta nuostabi gamta. O po to kaip iš pa-trankos buvau iššautas į Vilnių, į didmiestį, sukėlusį man tikrą šoką. (...) Kontrastas tarp babytės Alksniupių ir šito didmiesčio buvo toks didelis, kad pirmoji mano, filoso-fijos aspiranto, savarankiška mintis buvo tokia: „Papasakok, ką pamatei senajame Lietuvos kaime, papasakok apie visiškai unikalią žmogiškos būklės fenomeną, kuris su šėtoniška aistra Vakarų Europoje naikinamas jau du tūkstančius metų kaip „pagonybės“ lizdas ir „neteisingos“ gyvybės lopšys“. (...) Parašiau penkiolika knygų... Galiu pakartoti, kad visų tų knygų pamatinis orientyras – mano vaikystės ir jaunystės kaimai: Alksniupiai, Vali-liškiai, Žiūrai, Puvočiai, Kašėtos ir dar keletas“ (Nastaravičius, 2012: 31).

Akylai stebėjęs kaimo gyvenimą ramuvietis, vėliau – filosofijos profesorius, mini ne tik savo gimtojo regio-no – Aukštaitijos, bet ir ekspedicijų metu išvaikščiottus Dzūkijos kaimus, kuriuos jis jau matė kiek kitomis aki-mis – ne kaip vietinis gyventojas, bet kaip atvykėlis, klausinėtojas, tyrinėtojas. Kai kurie archajiški Dzūkijos kaimai buvo tarsi šventos vietos, kuriose norėjo pabu-voti kiekvienas etnokultūrinio judėjimo dalyvis. Kartą

ten apsilankiusieji pasakodavo savo patirtus įspūdžius draugams, kviesdami būtinai nuvažiuoti į Pamerkių kai-mą pas garsųjį dainininką Miką Matkevičių, pabūti prie Merkio arba prie šaltosios Ūlos, nuvažiuoti į Mardasavą pas kaimo šviesuolį Petrą Zalanską arba į Marcinkonis, Žiūrus, Kašėtas, būtinai užsukti į Puvočius, iš kur kilusi Rožė Sabaliauskienė, pasivaikščioti po Zervynas arba Švendubrę, nes tie kaimai įsikūrę kraštovaizdyje, kurį tiesiog būtina pamatyti, pajauti ir įsiminti.

Per mokslo metus studentai ramuviečiai taip pat do-mėdavosi etnine kultūra, tik akademiškesnėmis formomis. „Tarp atostogų ir egzaminų sesijų VUKR papras-tai suorganizuodavo po du renginius per savaitę: pir-madienį buvo mokomasi dainų ir šokių iš ramuviečių repertuaro, ketvirtadieniais vykdavo rimtos paskaitos, SMD konferencijos ir panašūs renginiai. (...) Savaitga-liais (ne kiekvieną) universiteto kavinėse dar vykdavo dažniausiai kokiai nors jubiliejinei datai skirtos vakaronės su kviestiniais pranešėjais, vakaronės mokyklose, vienos dienos sekmadieniniai ir ilgesni žygiai. (...) Šių žygių dalyviai privalėjo pasiręngti ir žygyje papasako-ti pasirinktos vietovės istoriją, apie gamtos ir kultūros paminklus, iš tos vietovės kilusius žymesnius žmones“ (Mačiekus, 2009: 209).

Kaip matome, kraštotyros judėjimas kilo iš jo da-lyvių vidinio poreikio grįžti į kaimo aplinką², pajusti ryšį su gamta, kraštovaizdžiu, nors trumpam panirti į ramią kaimo gyvenimo tėkmę. Tačiau šis vidinis po-reikis buvo transformuotas – virto pažintine, tiriamąja ir menine veikla, bendraminčių telkimu, miestietiško bendravimo formų kūrimu. Sociologė Ainė Ramonai-tė teigia, kad etnokultūra besidomintys, paskaitas lan-kantys, drauge vakarojantys, dainuojantys ir šokantys, į ekspedicijas ir žygius vykstantys žmonės sudarė savo vertybes turinčią visuomenę, netikėjusią jai primesta ideologija, nepaklususią vyraujančiai sistemai:

„Visus tris etnokultūrinio sąjūdžio dėmenis – žy-geivius, ramuviečius, folklorininkus – siejo tam tikros simbolinės praktikos ir neįvardijamas, bet akivaizdus opozicinis santykis su sovietine realybe. Milžinišką, nors sunkiai nusakomą poveikį jo dalyviams darė su-sidūrimas su kaimuose išlikusia sovietinės sistemos nesuardyta natūralia gyvensena ir gyva tradicija – at-sigręžimas į ją reikė ne tik (ne tiek) tautinės tapatybės

2. Stiprus vidinis poreikis sugrįžti į gimtinę gražiai išreikštas Justino Marcinkevičiaus eilėraščio „Ten sniego dabar sulig vartais“ pasku-tiniame posme:

Man reikia nuo tėvo stalo
Duonos juodos paragauti
Kaip tikinčiam, kurs privalo
Ramybę ir atlaidus gauti.



Tautosakininkų grupė ekspedicijoje Biržų r. Į mašiną lipa Klimas Viščinis, stovi: Zita Urbonienė, Dalia Šilainytė, Leonardas Sauka. Kosto Aleksyno nuotrauka. 1966 m. LTRFt 17.

paieškas ir priešinimąsi modernizacijai, bet ir (kiek) autentiško bei prasmingo bendruomeniško buvimo, darnaus vertybinio pamato siekį. Kaimuose atrastos bendruomeninės praktikos buvo perkeliamos į naują erdvę ir pasitelkiamos kurti naujam bendruomenišku- mui tarp subkultūros narių.

Viena iš svarbiausių tokių praktikų buvo senovinių liaudies dainų dainavimas. Daugelis kalbintų etnokul- tūrinio sąjūdžio dalyvių (su kai kuriomis išimtimis) pripažįsta: kol nebuvo įsitraukę į kraštotylinį sąjūdį, į liaudies dainas žiūrėjo gana abejingai. (...) Tačiau palengva šios „egzotiškos“, iš ekspedicijų ir iš kitų išmoktos dainos tapo tam tikru vienijančiu kultūriniu kodu“ (Kavaliauskaitė, Ramonaitė, 2011: 48).

Folkloro ansamblių kūrimasis

Dainavimas taip pat buvo dvasinių poreikių išraiška. Žemaitijos ar Suvalkijos regionuose XX a. antro- joje pusėje dainavimo tradicija jau buvo apnykusi, o atvykėliai iš Aukštaitijos ar Dzūkijos dar buvo girdėję dainuojant liaudies dainas, toks malonus laiko leidimas

jiems buvo įprastas. Iš Pasvalio krašto kilęs poetas Vla- das Braziūnas prisimena, kad dainuodavo visa jo gi- minė: „Dainuojama buvo visur: per metinius giminės balius, per patalkius, vestuves ar krikštynas. Dainuoda- vo kaimiečiai ir miesčionimis išvaryti, iš lizdų išbaidyti jų vaikai“. Jis ir pats mokėjo senelio dainų. „Atsimenu vis dainuojantį, kol tik gyvas buvo (...) Tris, keturias paras – kiek trukdavo giminės baliai, kiek užtekdavo pirmoko, antroko, o paskui trečioko su dugno mielėm. Dienomis atsipūsdavo, o vakarop, kai imdavo temti – ir pradėdavo. (...) Gailus būdavo tas jo vieno dainavi- mas. Visai kitas – su sūnumis, mano dėdėmis, su žentu, mano tėvu. Dažnai rasdavosi ir daugiau balsingų, sma- giai užtraukiančių. Daina pati, lyg už rankų paėmus, suvesdavo tokius vienon užstalėn ar sustatydavo vie- nan pusratin“ (Braziūnas, 1992: 121–123).

Iš Lazdijų krašto kilusi Veronika Povilionienė, da- bar žinoma liaudies dainininkė, taip pat gerai prisimena dainų skambėjimą gimtajame Kareivonių kaime. „Tuo metu kaime dar nebuvo nunykę kolektyviniai darbai. Pavyzdžiui, uogaut jeigu eidavom, tai kokios septynios

moteriškės. (...) Uogas rinkdamos moteriškės dainuodavo visokių dainų, ir kai susėsdavom pietų, ir kai grįždavom pauogavę namo. Lygiai tas pats buvo, kai mano pusseserė Genė sodino mišką. Merginos eidavo girininkijon ir dainuodavo, dainuodavo, dainuodavo. Dar būdavo ir talkos – prie rugių, prie šienų ir prie bulviakasio. Jau pajautuvais rugių nepjauodavo, dalgiais pjovė, bet per pietų pertraukas moteriškės sustoja ir padainuoja. Ir tai nebūtinai liaudies daina. Tiesiog dainuojama, kad graži (...). Vilniaus universitete į kursą daug mūsų susirinko iš kaimo, bet buvo ir iš miesto. Daugiausia merginos. Aš iš mokyklos atsivežiau pertraukinį dainavimą – tai mus labai siejo. Susirinkdavom ir traukdavom per pertraukas tarp paskaitų viską, kas ant seilės būdavo. Dainuodavom kažkaip patys, dėl smagumo. Labai dainuodavom bendrabučiuose. (...) Gyvenimo sąlygos tuomet buvo prastesnės – viename kambaryje 30 žmonių, tai dalindavomės ir duona, ir druska, ir viskuo. O vasarą atsidarydavom langus ir dainuodavom“ (Matulevičienė, 2007: 55).

1968–1969 metais Vilniuje ėmė kurtis etnografiniai ansambliai (šiandien juos vadintume folkloro ansambliais), tokie dainingų žmonių sambūriai buvo kaimiškos dainavimo tradicijos transformacija, nauja, miestietiška jos tąsa. Kaip jau minėta, dainavimas buvo ir žygeivių judėjimo dalis, 1969 m. Vilniaus turistų klube rinkdavęsi žygeiviai įkūrė dainų klubą „Raskila“. Klubo dalyviai nebūtinai turėjo būti balsingi, jie tiesiog rinkdavosi ir mokydavosi dainuoti, nesiruošdami jokiame koncertui ar viešam renginiui: „Čia buvo dainuojama, šokama ir žaidžiama, švenčiamos šventės, rengiamos vakaronės, tiesiog džiaugiamasi galimybe bent kartą per savaitę pabūti bendraminčių būrelyje“ (Venckauskaitė, 1999: 75). Vis dėlto žmonės rinkdavosi ir dainuodavo ne šiaip sau, o turėdami tikslą – siekdami išlaikyti etnokultūrinę tapatybę. Juos siejo žygeiviškas gyvenimo būdas ir bendros vertybės, perduodamos ir naujiems klubo nariams. „Raskila“ gyvavo ne vieną dešimtmetį, ji gyva ir šiuo metu.

1968 m. Vilniuje įvyko pirmasis Povilo Mataičio vadovaujamo Lietuvių etnografinio ansamblio pasirodymas, tais pačiais metais ėmė repetuoti ir Vilniaus universiteto etnografinis ansamblis „Ratilio“. Pirmoji ansamblio „Ratilio“ vadovė Aldona Ragevičienė prisimena, kad, prieš įkurdama ansamblį, ilgokai dvejojo, ar galima kaimo kultūrą perkelti į miesto aplinką: „Bet kai aš pamačiau, kad universitete visi žmonės – jaunimas iš kaimų, ir kaip jie puikiai kalba savąja tarme, ir kad jiems čia trūksta kažko, kažkokio oro, kažkokios vietos, iš kur jie patys buvo. (...) Tada aš tikrai supra-

tau, kad jiems šito reikia, ir jų akys ėmė blizgėti, ir mes atsipalaidavom, ir mes buvom laimingi, nes tai buvo tas, ko mums trūko“ (Liutkutė-Zakarienė, 2012).

Ansambliams vadovavo muzikai profesionalai, vertinę dainas ir jų atlikimą estetiniu požiūriu, jiems norėjosi, kad liaudies muzika skambėtų scenoje, todėl repetuodami siekdavo kuo tobulesnio atlikimo. Šie ansambliai taip pat buvo labai tvarūs. Vilniaus universiteto studentų ansamblis „Ratilio“ tebegyvuoja, o Povilo Mataičio ir jo žmonos Dalios Mataitienės suburtas kolektyvas, vėliau virtęs Lietuvių folkloro teatru, statė įspūdingus spektaklius iki 1996 m.

Pirmajame 1968 m. tuometinėje Konservatorijoje (dabar – Lietuvos Muzikos ir teatro akademijoje) įvykusiame Povilo Mataičio ansamblio pasirodyme skambėjo senosios aukštaičių sutartinės ir skudučių polifonija. Klausytojus ypač sužavėjo sodriais balsais giedamos, iškilmingais judesiais šokamos sutartinės. Kaip pasakoja ansamblio vadovas, „Aš, kaip ir kiekvienas pašaukimą pajutęs jaunas žmogus, buvau kupinas įvairiausių sumanymų ir užmojų. Studijuodamas chorinio dirigavimo skyriuje, šalia savo specialybės dalykų domėjausi muzikinės kūrybos naujovėmis ir joms kontrastuojančia senovine muzika. Turėjau dar vieną aistrą – gilinausi į Lietuvos istoriją, įvairiapusį tautos kultūros paveldą. Nuoširdžiai tikėjau lietuvių kalbos, kultūros senumu ir savitumu, neprarasdamas vilties, jog kada nors bus surastas arba kaip nors kitaip atkurtas mūsų tautinis epas. Sutartinės kaip tik ir buvo arčiausiai mano tuometinių ieškojimų. Tada apie folklorinius ansamblius net nekalbėta. Žinojome tik „Kupiškėnų vestuves“. (...) Repetuoti su aktorėmis Valstybiniame jaunimo teatre pradėjau 1967 m. rugpjūtį. Nuo pat pirmųjų dienų mūsų darbas buvo viešas, ir apie ruošiamą repertuarą mieste sklido kalbos. Krescencijus Stoškus teisingai pastebi, jog „apie jį kalbėjo visi savo kultūrinį angažavimąsi jaučiantys žmonės...“ (Stoškus, Kultūros barai, 2004 m., Nr. 10, p. 43). Visiems buvo žinoma, kad ruošiamos ne atskiros dainos, o vientisa sutartinių programa. (...) Nuo pat pradžių pati nuoširdžiausia ir autoritetingiausia mūsų darbo rėmėja buvo etnomuzikologė Jadvyga Čiurlionytė. Po pirmojo koncerto sulaukiau jos telefoninio skambučio. Kvietė užėiti. Prsipažino sumaniusi susitikti su Lietuvos kompozitorių sąjungos pirmininku Eduardu Balsiu ir paprašyti leisti surengti mūsų koncertą Vilniaus kompozitorių namuose. Koncertas sukėlė platų atgarsį. Kompozitoriai ir muzikologai mūsų ieškojimams ir atradimams skyrė daug dėmesio“ (Žemaitytė, 2011).

Sulaukęs susidomėjimo ir pritarimo, Lietuvių etno-



Vilniaus universiteto studentai ekspedicijoje. Baltarusija, Varenavo r., Ramažonių k. Jurgio Dovydaičio nuotrauka. 1957 m. LTRFt 2204.

grafinis ansamblis tęsė repeticijas. 1971 m. Lietuvos valstybinės filharmonijos salėje buvo surengtas jau dviejų dalių koncertas. Pirmojoje dalyje buvo atliekama sutartinių programa, o antrojoje – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos etnografinių regionų (Aukštaitijos, Žemaitijos, Klaipėdos krašto) dainos, šokiai, instrumentinė muzika. Atlikėjai vilkėjo Dalios Mataitienės atkurtus autentiškus įvairių regionų kostiumus. Anuomet šis pasirodymas buvo meniškiausias lietuvių tautosakos pateikimo scenoje pavyzdys.

Folkloro koncertų programose buvo jungiamos dainos, pasakojimai ir šokiai iš įvairių šaltinių. Ansamblių vadovai reiškėsi ir kaip tautosakos tyrinėtojai, ir kaip menininkai. Jie studijavo mokslinius straipsnius, ieškojo rūpimos medžiagos archyvuose, ją papildydavo ekspedicijoje surinkta tautosaka, prisimindavo įspūdžius, patirtus bendraujant su kaimo žmonėmis. Per koncertą scenoje tarsi atgydavo kaimiško gyvenimo vaizdai, švenčių, papročių, darbų ir pasilinksminimų epizodai. Sceną puošdavo tik kelios etnografinės detalės, daugiausia dėmesio buvo skiriama kostiumams, kurie siūti

iš natūralių medžiagų, marginti senoviniais nėriniais ir raštais. Kiekvienas kostiumas būdavo individualus, dažniausiai to regiono, iš kurio būdavo kilęs ansamblio dalyvis. Atlikėjams išėjus į sceną, šokant, atsiskleidavo visas ryškiaspalvių apdarų grožis. Dainuojant ir pasakojant daug dėmesio skirta tarmėms. Savitos jų intonacijos padėdavo kurti kaimiškus charakterius – gyvus, paprastus, kiek neįprastus. Etnografinių subtilybių kupini koncertai buvo skirti pasiruošusiems žiūrovams. Beje, tokie ir buvo to meto inteligentai, gerai pažinoję kaimo gyvenimą, domėjęsi tautodaile, išmanę tautosakos ir liaudies muzikos regioninius savitumus.

XX a. 8-ajame dešimtmetyje apie kylantį susidomėjimą liaudies muzika džiugiai rašė etnomuzikologė Jadvyga Čiurlionytė:

„Pastaruoju laiku plačiai paplito liaudies ansamblių veikla. Atrodo, lyg ir paradoksalu. Dabar, kada profesinė muzika pasiekė intelektualinio rafinuotumo ribą, staiga pasigedome laukų, pievų, arimų kvapo. (...) Stebint įvairaus tipo liaudies muzikos saviveiklos ratelius, apsilankančius Vilniuje, didelio populiarumo susilaukia



Liudvikas Giedraitis kalbina pasakotoją ir dainininką Stasį Kanevičių. Baltarusija, Varenavo r., Paškevičių apyl., Pavalakės k. 1971 m. LTRFt 4566.

pačių kaimiečių, senesnės ir seniausios kartos meistrų atlikėjų, rateliai. Tie, kurie išlaikė, išsaugojo atmintyje senovės dainavimo tradicijas, ypač savo subtilią menišką atlikimo kokybę, improvizacijos meistriskumą ir nuoširdų betarpiškumą. Nepaisant „senybinių“ balsų ir nerangių senelių šokėjų judesių, jų menas veikia žiūrovą kaip tauraus tikrovės apraišką. Jų pasirodymai vyksta kimšte prikimštose koncertinėse salėse, o jų svarbiausi žiūrovai – akademinis jaunimas. Prisiminkime kupiškėnų vestuvininkų pasirodymą, Žiūrų kaimo vakarones, Marcinkonių kaimo, kurtuvėniškių puikius vakarus, kada žiūrovai, susimaišę su atlikėjais, šoko salėje...“ (Burkšaitienė, 1984: 113).

Mokslininkė klausia, kodėl jauni žmonės domisi folkloru, kodėl įvairių specialybių studentai klausosi „senybinių“ balsų? Tarsi keista, kad folkloru domisi ir muzikai profesionalai, lyg jiems ne gana filharmonijoje skambančios klasikinės muzikos ir šiuolaikinių kompozitorių kūrinių. Kodėl jie renkasi tokį alternatyvų muzikos stilių? Tačiau į šį klausimą ji neatsako, tik

rašo: „Muzika, kaip ir gamtos grožis, turi nuostabią galią – suteikti žmogui nekasdienio džiaugsmo. Tačiau ne kiekviena muzika ir ne kiekvieną žmogų vienodai veikia. Kai kuri muzika reikalauja gal kiek didesnio specialaus pasiruošimo, kai kuri – gal įgimto talento atskirti „pelus nuo grūdų“ (ten pat: 112). Apie liaudies muziką Čiurlionytė rašo tolerantiškai, suprasdama, kad ne tik akademinės muzikos kūrinys, bet ir paprasta liaudies melodija gali būti graži ir paveiki. Tad liaudies melodijos turbūt ir yra tos vertybės, kurių klausytojams reikia, jos – ne pelai, o grūdai.

Folkloro ansamblių judėjimą tyrusi Aušra Zabieliėnė išsamiau paaiškina, kodėl liaudies dainų dainavimas buvo toks svarbus. Pasak etnologės, dalyvavimo folkloro ansambliuose motyvacijos sietinos su dalyvių etnokultūrinės tapatybės formavimu ir išlaikymu. Pasak jos, „Gimusiems ir augusiems toje pačioje socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje vyresnio amžiaus asmenims paprastai etnokultūrinio tapatumo problemų nekyla. Jis įgyjamas pamažu perimant lokalinės bendruomenės

palikimą iš tėvų ir kitų bendruomenės narių“. Tačiau nuo namų atitrūkusiems jauniems žmonėms susikurti savo etnokultūrinę tapatybę nėra lengva, jie patys turi ją atrasti, nes jų ryšiai su ankstesnėmis kartomis jau nutrūkė (Zabielienė, 2010: 37):

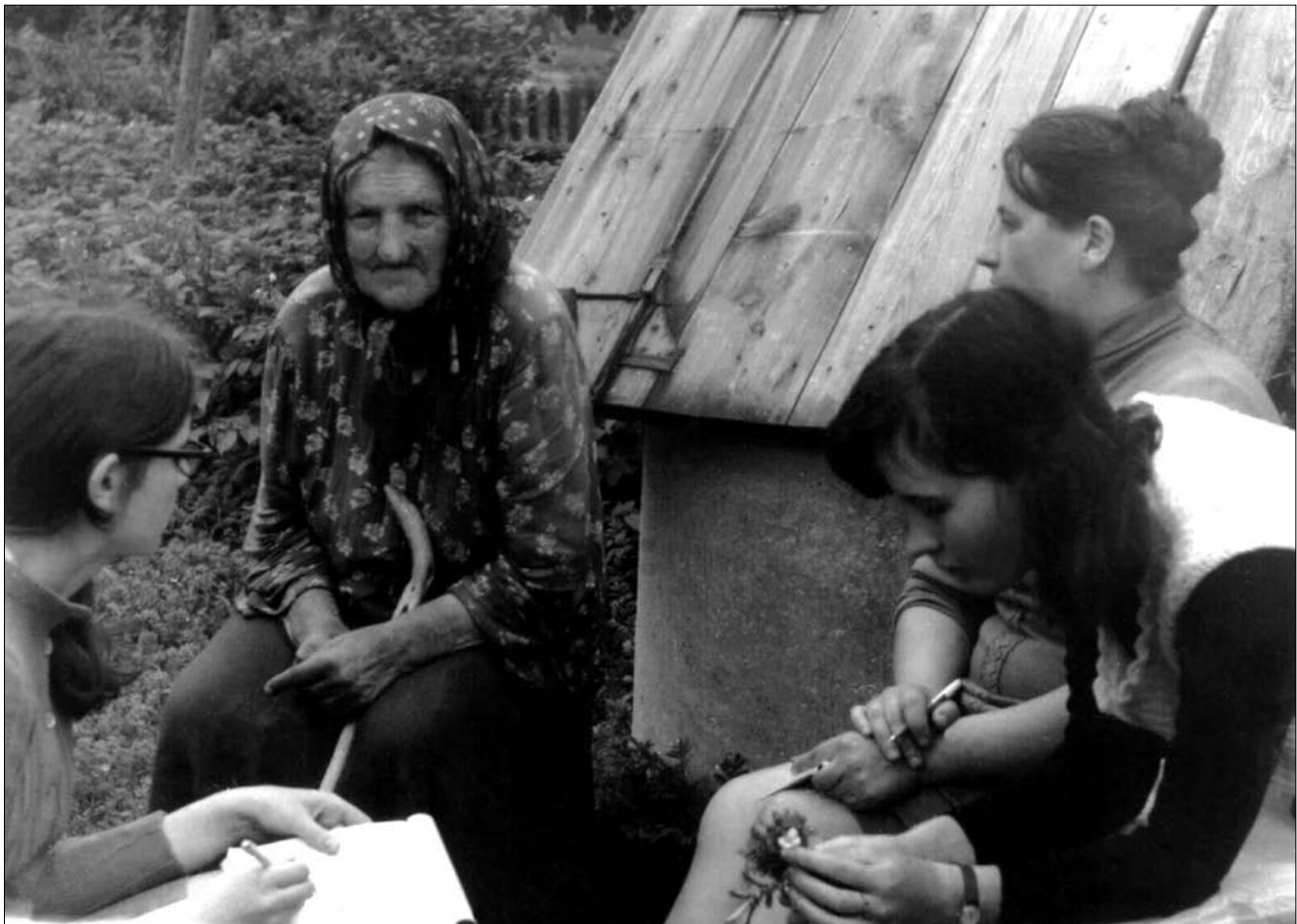
„Dabar visiškai įprasta, kad tik vidurines mokyklas baigęs jaunimas išvyksta iš kaimų ar mažesnių miestelių į didžiuosius šalies miestus toliau mokytis. Aukštosios mokyklos yra susitelkusios didžiuosiuose miestuose, ir čia iš provincijos atvykę jaunuoliai, kurių tautinis ir kultūrinis tapatumas dar nėra visiškai susiformavęs, greitai pasiduoda multikultūrinės aplinkos įtakai. (...) Šių miestų gyventojai, pasiilgę arba norintys susipažinti su etnine kultūra, šiuos savo poreikius tenkina įvairiais būdais. Vieni mokosi tradicinių liaudiškų amatų, kiti susiburia į kraštiečių bendrijas, kuriose prisimenami gimtojo krašto svarbiausi įvykiai, šviesiausi žmonės, papročiai, valgiai ir t.t. Neabejingi senajai liaudiškai muzikai dalyvauja ansamblių veikloje. (...) Didmiesčiuose gyvenantiems žmonėms tai ypač svarbu. Daugumos jų fizinis ryšys su tėviške beveik nutrūkęs (tik

kartais aplankomi tėvai, giminės ar jų kapai). Jaunieji ansamblių dalyviai dažniausiai jau yra gimę ir auge mieste. Tad vyresniesiems svarbu prisiminti, o jaunimui – susipažinti su senosiomis liaudies tradicijomis: daina, šokiu, kalendorinėmis šventėmis, tautiniais drabužiais. Pagrindinė to priežastis yra nutrūkęs fizinis ir dvasinis ryšys su gimtąja vieta. Jaučiamas poreikis „prisirišti“ prie konkrečios teritorijos. Mieste gimusių ir užaugusių ansamblio narių atveju siekiama „prisirišti“ prie tėvų ar senelių gimtinės. Kadangi fiziškai savo ar senelių gimtinėje dėl įvairių priežasčių įsikurti dažnai nebeįmanoma, tai stengiamasi šią netektį kompensuoti dvasiniu aspektu“ (Zabielienė, 2010: 36–38).

Nors savo studijoje „Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas“ autorė rašo apie XXI amžių, jos pastebėjimai tinka ir tyrinėjant folkloro ansamblių judėjimo pradžią. Iš tiesų ansamblių veikla buvo simbolinė praktika – prarastos gimtinės prisiminimas, nykstančio gyvenimo būdo rekonstravimas, išeiviams iš kaimo – ir naujosios tapatybės kūrimas.

Miesto folkloro ansambliai buvo naujos bendrijos,

Ekspedicijos dalyvės kalbina Valeriją Subačienę. Baltarusija, Pastovių r., Galatilčių k. I. Jakinevičiūtės nuotrauka. 1972 m. LTRFt 4702



kitokios nei kaimo bendruomenės, kurių beveik visi nariai buvo vietiniai, išsaknyję gimtinės žemėje. Iš visur suvažiuavę ansamblių dalyviai tarsi persodinti augalai pamažu leido šaknis naujoje dirvoje. Kaimo bendruomenių žmonės paprastai dainuodavo savo apylinkių dainas, o miesto dainininkai mokėsi dainų iš įvairių regionų. Tokią programą 1971 m. parengė Povilo Mataičio vadovaujamas ansamblis, VU folkloro ansamblyje „Ratilio“ studentai iš visų Lietuvos pakraščių mokėsi visų regionų liaudies muzikos. Taip sudaromos didžiųjų Lietuvos miestų folkloro ansamblių programos ir šiandien. Kaip aiškina Aušra Zabielenė, didmiesčiuose įsikūrę išėiviai „ne gyvena tame krašte, o tik jam atstovauja“. Didmiesčiuose jiems jau negana jaunystėje susikurtos regioninės tapatybės, dalyvaudami folkloro ansambliuose, jie ima kurti „bendralietuvišką“ tapatybę (Zabielenė, 2010: 39).

8-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje įsikūrė dar keletas folkloro ansamblių: 1971 m. – „Sadauja“, 1973 m. – „Porینگė“, 1979 m. – „Dijūta“, 1979 m. – „Ievaras“, 1980 m. – VISI ansamblis, etnokultūrai ir liaudies muzikai neabejingų žmonių daugėjo. Iš Vilniuje įsikūrusių folkloro ansamblių tik vienas – Lietuvių folkloro teatras – tapo valstybiniu, gaudavo nuolatinę finansinę paramą ir turėjo pasirodymams skirtą erdvę – Rumšiškių liaudies buities muziejuje pastatytą klotimo teatrą. Kiti ansambliai buvo mėgėjų meno kolektyvai, puoselėję savitas vertybes ir gyvenimo būdą, savanoriškai rinkdavęsi į repeticijas, įvairiose salėse rengdavę koncertus ir vakarones.

Gal folkloro ansambliai kūrėsi tam, kad sostinėje apsigyvenę naujakuriai galėtų ištarti „Vilniau, kaime mano“? Folkloro ansamblių veikla buvo viena iš formų, kuriomis Vilniuje ėmė augti, plėtotis, stiprėti lietuviška kultūra.

Išskirtinės folkloro judėjimo asmenybės

Nors folkloro ansambliai iš dalies tęsė kaimo bendruomenių tradicijas – draugiškai, kaimyniškai bendravo, kartu švėsdavo kalendorines ir šeimos šventes, vis dėlto mieste išplitęs folkloro judėjimas neišvengiamai turėjo reikštis miesto kultūrai būdingomis formomis. Folkloro ansamblio koncertas buvo ne šiaip susibūrimas, bet renginys, kuriam reikėjo tinkamos patalpos, reklamos, pakankamo skaičiaus klausytojų. Ansamblio vadovas irgi skyrėsi nuo kaimo šviesuolio – doro, tikinčio, apsiskaičiusio žmogaus, jis buvo ne tik autoritetingas asmuo, bet ir vadybininkas, miesto kultūrinio gyvenimo dalyvis, stebintis nuolat kintantį kultūrinį kontekstą, jaučiantis folkloro judėjimo dalyvių ir vi-

sos visuomenės poreikius. Taigi, nors pabrėžiame savanorišką folkloro judėjimo pobūdį, miesto sąlygomis folklorinė raiška negalėjo būti vien savaiminė, folkloro judėjimas nebegalėjo apsieiti be tokių figūrų kaip ansamblių vadovai, koncertų ir festivalių organizatoriai, mokslininkai – tautosakos tyrėjai, knygų ir mokslinių straipsnių autoriai, paskaitų skaitytojai, tautosakos rinkinių sudarytojai, garso įrašų leidėjai, taip pat ir profesionalūs rašytojai, menininkai, žurnalistai.

Lietuvių folkloristikoje šie profesionalai suvokiami kaip iškilūs folkloro judėjimo asmenys, labiau už kitus gerbę ir vertinę etnokultūrą, iš jos sėmėsi kūrybinio įkvėpimo. Tačiau iki šiol daugiau dėmesio skiriama visuomenės folklorinei raiškai, jos aktyvumui. Tik pastaruoju metu žinomi žmonės imami vertinti kaip judėjimo iniciatoriai, idėjų generuotojai, be kurių jis nebūtų įsisiūbavęs.

Tarkim, JAV folkloro judėjimo istorija Richardo Carlino knygoje „Worlds of Sound“ aprašoma kaip vieno asmens – garso įrašų studijos „Folkway Records“ įkūrėjo Moses Asch – veiklos pasekmė. Jis ėmė įrašinėti ir nedideliais tiražais leisti liaudies muziką, o su išgarsintais liaudies muzikantais susidraugavo visam gyvenimui. Knygoje pristatomi ir Niujorko intelektualai, su kuriais jis bendradarbiavo: antologijų ir serijų rengėjai, anotacijose apibūdinę mažai žinomus muzikos stilius, dailininkai, apipavidalinę plokštelių viršelius, fotografai, puošę juos nuotraukomis. Šis pasišventęs žmogus dokumentavo pirmųjų bliuzo atlikėjų balsus, legendinių džiaz atlikėjų muzikavimą, sukauptė įdomiausių bluegrass ansamblių įrašų kolekciją, taip pat liaudies muzikos tradiciją tęsiančių dainininkų (pas mus vadinamų bardais) viešų pasirodymų ir kūrybinių bandymų įrašus. Įdomi lietuvių ir JAV folkloro judėjimo paralelė – Amerikoje folkloro judėjimas prasidėjo 4-ojo XX a. dešimtmečio pabaigoje, jo židiny buvo Niujorke. Į šį didmiestį suvažiuavo talentingi jauni žmonės, ieškoję darbo, pragyvenimo ir saviraiškos galimybių. Jie buvo kairiųjų pažiūrų, siekė socialinio teisingumo, daug bendraudavo, rinkdavosi butuose, o paskui ėmė dainuoti savo kūrybos dainas ir viešosiose erdvėse. Šiuolaikinių dainių kūryba sulaukdavo nemažo pasisekimo tarp studentų, skambėdavo universitetų miesteliuose (Carlin, 2008: 183). Lietuvoje taip pat aktyviausias buvo akademinis jaunimas.

Atskleidžiant talentingų asmenybių indėlį, galima aprašyti ir lietuvių folkloro judėjimą. Jeigu sudarytume laiko juostą ir pažymėtume knygas ir tautosakos rinkinius, lietuvių tautosakininkų išleistus 7–8 dešimtmetyje, pamatytume, kad jie buvo kylančio folkloro



Lietuvos kraštotyros draugijos kompleksinės ekspedicijos dalyviai: Vladas Braziūnas, Danguolė Juzeliūnaitė, A. Vaitkevičiūtė, V. Liegytė, Bronė Katilevičiūtė (Stundžienė), Meilutė Vaitiekūnaitė (Ramonienė), D. Masilionytė dainuodami eina į vakaronę. Švenčionių r., Cirklišio apyl., Mėžionių k. Vytauto Šeštausko nuotrauka. 1972 m. LTRFt 5192.

judėjimo pranašai, savo darbais suteikė jam pagrindą. 1954–1955 m. pasirodė naujai parengti didžiojo XIX a. dainų rinkėjo Antano Juškos užrašytų dainų rinkiniai. 1958–1959 m. išleisti Zenono Slaviūno parengti trys „Sutartinių. Lietuvių polifoninių dainų“ tomai, 1959 m. – Stasio Paliulio rinkinys „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“. Iš 7-ojo dešimtmečio akademinų leidinių paminėtinas 1962–1968 m. parengtas penkiatomis „Lietuvių tautosaka“, aprėpęs visus tautosakos žanrus. 1966 m. išleistas svarbus autentiškų garso įrašų šaltinis – Genovaitės Četkauskaitės sudaryta „Lietuvių liaudies dainų antologija“. Šiuose šaltiniuose buvo paskelbti tūkstančiai vertingų lietuvių tautosakos kūrinių, tad visi besidomintieji turėjo ką skaityti, klausyti ir studijuoti, rekonstruoti, gaivinti, atlikti folkloro koncertuose.

7-ajame dešimtmetyje buvo parašyta svarbių mokslo tiriamųjų darbų. 1969 m. išleista Jadvygos Čiurlionytės knyga „Lietuvių liaudies melodikos bruožai“, o 1970 m. – Donato Saukos studija „Tautosakos savitumas ir vertė“. Šiuose veikaluose į tautosaką žvelgta estetiniu požiūriu, ji vertinta iš aukštų kultūrinių pozicijų. Knygų autoriai buvo ne tik mokslininkai, bet ir

įdomias, įsimintinas paskaitas skaitę dėstytojai. J. Čiurlionytė dėstė liaudies muzikinę kūrybą Valstybinėje konservatorijoje studijavusiems muzikologams ir kompozitoriams, o D. Sauka dėstė lietuvių tautosakos kursą Vilniaus universiteto studentams filologams. Jie atvėrė tradicinėje kultūroje slypinčias gelmes ne vienam studentui – vėliau žinomam mokslininkui ar kūrėjui.

Kaip prisimena literatūrologė Viktorija Daujotytė, „Donatas Sauka dažniausiai su megziniu: kalba vaikščiodamas, tai sunerdamas rankas, tai jomis gestikuodamas, ir visą laiką mus, snūduriuojančius stebi. Sustoja, pažvelgia į užrašus, pasako kokią pastabą, nusijuokia. (...) Kartą liepia aprašyti situaciją iš patirties, kuri, mūsų manymu, būtų susijusi su tautosaka. Paskui aptaria, negailestingai šaiposi, bet ir pagiria. Pirmą sykį rašiau apie senus namus šiaudiniu stogu palei daubą ir girią; apie trobą, kurioje gimiau. Apie babūnelę, kursančią ugnį, šnabždančią rytinius poterius. Nuo to rašinio, gerai profesoriaus įvertinto, įgijau kad ir mažytį lituanistinio sąmoningumo grūdėlį“ (Daujotytė, 2009: 113). Marcelijus Martinaitis liudija: „Jo dėstoma tautosaka buvo gyvas dalykas, veikęs praityje ir veikiantis

dabar, sunkiai suveržiamas kokiais nors didaktiniais ar ideologiniais varžtais, tekantis, plaukiantis ir vis atsinaujinantis. Kažin, ar be profesoriaus paskaitų būtų kada nors atsiradęs mano eilėraščiųose raudų ciklas, dainų intonacijos, polifoninės sutartinių temos, sakmių motyvai baladėse. Galiu tiesiai pasakyti, kad tie dalykai, nors dar ir neaiškiai, jau buvo užkurti universiteto auditorijose“ (Martinaitis, 2009: 118).

1982 m. pasirodė akademiniam jaunimui skirta tautosakininko ir literatūrologo D. Saukos knyga „Lietuvių tautosaka“, kurioje trumpai apibūdinamas tuometinis folkloro judėjimas ir profesionalių menininkų susidomėjimas etnine kultūra: „Dabartiniame laikotarpyje apie liaudies kūrybą susidareš stiprus traukos laukas. Domėjimasis tautosaka tapo visuotiniu reiškiniu. Kaupiasi iš-tisas kultūrinio gyvenimo klotas, kuriam pagrindą teikia liaudies kūryba. Visas šitas tautosakos adaptacijos, atkūrimo ir transformacijos kitose kultūros rūšyse procesas vadinamas folklorizmu“ (Sauka, 1982: 252). „Atgaivintas, pademonstruotas senas paprotys, kūrybinė tradicija tebeturi užkrečiamą poveikį. Tai rodo staigus etnografinių (tiksliau būtų sakyti – folklorinių) ansamblių paplitimas. (...) Ansamblių veikla turi savotišką restauravimo kryptį. Bandoma išlaikyti etnografinius bruožus (papročius, apeigas, buities vaizdą), vietinę tarmę, liaudiško dainavimo būdą. Bet etnografiškumas derinamas ir su estetiškumu: atlikimo natūralumu ir laisvumu, sceniniu raiškumu, negirdėtų melodijų archaikos žavesiu, ritmo, dinamikos įvairove. Įspūdingos ir gero meninio lygio būna ansamblių vakaronės, kuriose natūraliai atgyja seni liaudies bendravimo paročiai. Tad šiuolaikiniame folklorizme neabejotinai galime įžvelgti kūrybinį pradą, ieškojimo, atsinaujinimo pastangas, atspindinčias visuomenės dvasinę galią“ (ten pat, 253–254). „Aukštesnė kūrybingumo pakopa folklorizme – menininkų profesionalų veikla. Be išimties visose meno šakose folklorizmo pėdsakas labai iškilus. (...) Ypač 6–7 dešimtmetyje susiformavusi menininkų karta rado stiprius atspirties taškus liaudies kūryboje ir liaudiškoje pasaulėjautoje. Tai poetai Just. Marcinkevičius, J. Degutytė, M. Martinaitis, dramaturgas ir prozininkas K. Saja, kompozitoriai B. Kutavičius, F. Bajoras, J. Juozapaitis, V. Montvila, grafikai B. Žilytė, V. Valius, V. Steponavičius, P. Repšys. Taikomojoje dailėje ryškiu folklorizmu pasižymi J. Balčikonio gobelenai, dokumentiniame mene – A. Verbos kino filmai bei K. Musnicko telefilmai, A. Macijausko, A. Kunčiaus, V. Vaicekausko meninės fotografijos“ (ten pat, 255).

Prabėgus keletui dešimtmečių, pasirodė antrasis, pataisytas ir papildytas D. Saukos knygos „Lietuvių

tautosaka“ leidimas (2007), kur cituotas skyrius „Tautosaka mūsų laikais“ parašytas naujai. Jame tautosakos apraiškos profesionaliajame mene nušviečiamos daug išsamiau. Ypač daug rašoma apie poeziją, kilusią iš dainų tradicijos, esančią kryžkelėje tarp kaimo ir civilizacijos.

Tikras etnokultūrinio sąjūdžio vadas, jo aitvaras, buvo jau minėtas kompleksinių ekspedicijų organizatorius Norbertas Vėlius³. Bendražygis Jonas Trinkūnas apie jį rašė: „Pokario pasipriešinimas buvo nuslopintas, ir atrodė, jog neliko jėgų atsispirti sovietinei priespaudai. Bet kraštotyros pakilimas suteikė naujų galimybių jėgų tautai atsigauti. (...) To sąjūdžio priešaky atsirado rimtų ir energingų mokslo žmonių – etnografų, folklorininkų, kalbininkų, o priekyje visų švytravo veržli Norberto Vėliaus asmenybė“ (Seliukaitė, Vitkuvienė, 1999: 178). Kaip apibūdino kolegė ir bičiulė, „Plačiai žinomas mokslininkas, mitologas, folkloristas turėjo Dievo dovaną skvarbiai ir patraukliai dėstyti savo mintis ir raštu, ir žodžiu. (...) Atkaklus, nuoseklus, užsispyręs žemaitis visada skubėjo, tiesiog šuoliavo per erdvę ir laiką – visur suspėjo. Niekada neteko matyti Norberto einančio lėtai. Jis tarsi atitrūkęs nuo žemės skrisdavo, įsiverždavo į aplinką kaip gaivi versmė, sujudindavo, praskaidrindavo ten esančiuosius. N. Vėlius mėgo pasipasakoti, ką dirbęs, pasidalyti savo hipotezėmis. Čia pat jis pažerdavo daugybę minčių, kas turėtų rūpėti jo kolegoms, ko galėtum griebtis tu pats. (...) Jis nebuvo atitrūkęs nuo aplinkos, kasdieninio gyvenimo, nevengė ir buitinės veiklos. Valstietiška jo prigimtis buvo gyva. Jis buvo laimingas, galėdamas triūsti savo sodyboje. (...) Jis sugebėjo nuoširdžiai bendrauti su visais – ir su intelektualais, menininkais, studentais, savo mokiniais, ir su paprastais žmonėmis“ (Seselskytė, 1998: 12).

Didelio visuomenės susidomėjimo susilaukė Norberto Vėliaus parengtos knygos „Mitinės lietuvių sakmių būtybės“ (1977), „Laumių dovanos“ (1979), o ypač ilgai netilusias diskusijas sukėlė hipotetiška knyga „Senovės baltų pasaulėžiūra“ (1983). Šioje knygoje jis bandė išaiškinti, kaip senieji baltai įsivaizdavo pasaulio modelį, kokia buvo jų mitinė mąstyse-na, kurios atšvaitai išliko tautosakoje, vaizduojamojo meno kūrinuose, liaudies papročiuose ir tikėjimuose.

3. Norbertas Vėlius taip pat sapnuodavo kaimą, jis yra sakęs: „Mieste gyvenu jau daugiau kaip trisdešimt metų, ir jis manęs per daug nepaveikė. Mieste įgijau visas kultūros vertybes, išsilavinimą, bet mano pažiūrų jis turbūt nė kiek nepakeitė. (...) Aš visada sapnuoju savo gimtąjį kaimą, ten, kur nors prie torpynių, daubų, upelių, kalnelių. Arba dar sapnuoju kažkokius tolimus dar gražesnius laukus, architektūrinius statinius, kur yra dargi didesnė palaima negu toje tėviškėje“ (Seliukaitė, Vitkuvienė, 1999: 400).



Dainininkės M. Maisevičienė, P. Beržulionienė, O. Tūbinienė, A. Gainienė ir tautosakos rinkėjos A. Kazlauskaitė, N. Navikaitė. Trakų r., Lieponių apyl., Kalvių k. D. Šemetulskio nuotrauka. 1983 m. LTRFt 5500.

Mitologo nuomone, baltai kaip ir kiti indoeuropiečiai pasaulį skaidė į tris sferas: dangų, žemę ir požemį, o šią visumą įsivaizdavo kaip pasaulio medį: jo viršūnėje buvo dangaus šviesuliai ir dangaus dievai, prie jo liemens gyveno žmonės ir visi gyvūnai, o po šaknimis buvo įsikūrę požemio dievai ir chtoniniai padarai. Horizontaliai erdvė buvo padalyta į keturias pasaulio šalis: šiaurę, pietus, vakarus ir rytus. Mitinė mąstysena buvo paremta opozicijomis: aukštai – žemai, diena – naktis, jaunas – senas, baltas – juodas ir t.t. Tokioje sistemoje kiekvienas objektas turėjo savo vietą, buvo siejamas su dangum, vasara, diena, arba atvirkščiai – su požemiu, žiema, naktim. Tarp šių priešybių galėjo atsirasti ir tarpinė sfera.

Knygoje aprašytas mitinis pasaulio modelis, įvairūs archajiški pirmavaizdžiai sužadino visų ją skaičiusių jų vaizduotę, o ypač didelį įspūdį paliko dailininkams. Paveiktas senovinio erdvės ir laiko suvokimo, dailininkas Petras Repšys nutapė pasaulio medį ir kalendorinių

švenčių scenas Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto skliautuose. Ši archajiška ir kartu moderni freska – vienas gražiausių tokio pobūdžio kūrinių Vilniuje. Ji patiko ir Vėliui, rašiusiam: „Repšio freskose yra išreikštas vos ne idealus baltų laiko ir erdvės supratimas, jų koreliacija, kuri vargu ar kada taip ryškiai buvo suvokiama ir išreiškiama, o veikia tik nesąmoningai nujauciama“ (Vėlius, 1992: 179).

Šiame tekste neįmanoma paminėti visų iškilių asmenų, ženkliai prisidėjusių prie etnokultūrinio sąjūdžio gyvavimo. Tik norima atkreipti dėmesį, kad tautosakininkai nebuvo šio judėjimo stebėtojai, žiūrėję į jį kaip į savo tyrimų lauką, rinkę duomenis savo moksliniams darbams, tačiau buvo jo iniciatoriai ir aktyvūs dalyviai. Todėl galime tarti, kad etnokultūrinis judėjimas buvo bendra mokslininkų, dėstytojų, studentų, ekspedicijų organizatorių, kraštotyrininkų, folkloro ansamblių vadovų, dainininkų, muzikantų ir gausios juos palaikančios auditorijos kūryba.

To meto inteligentų apibūdinimas „pirmoji karta nuo žagrės“ buvo šiek tiek pašiepiantis, sakantis, kad iš kaimo kilę inteligentai tik pusiau tokie – kažkur jų pasąmonės užkaboriuose tebėra sustatytos žagrės ir akėčios, sukabinti dalgiai ir grėbliai, sumesti krepšiai – jie tebemašto kaip valstiečiai, nors ir kalba tarptautiniais žodžiais, moksliniais terminais. Patys išeiviai iš kaimo to ir nesigynė⁴, nuolat kalbėjo ir rašė, kad tėviškėje patirti išpūdžiai, ten įgyta patirtis jiems labai brangi. Jų kūrybinės galios kilo iš gamtos, subtiliausias ir ypatingiausias būsenos apimdavo beklaidžiojant vaikystėje įsimintais kraštovaizdžiais. Poetas Sigintas Geda pasakojo, kad vienas nuostabiausių vaikystės išpūdžių jam buvo žuvavimas, plaukiant valtimi matomas povandeninis pasaulis. „Kai tėvas plaukdavo kratyti venterių, mane, kaip jauniausią šeimos berniuką, pasiimdavo kartu. Sėdėdavau valtės gale ir matydavau, kaip saulė teka ir visa gamta nubunda. Šie mano patyrimai – patys didžiausi ir brangiausi. Aš su žuvimis pirmiau susidūriau negu su kitais padarais“. (...) „Man poezijos esmė ta, kad reikia įvardyti tuos daiktus, kuriuos matei. Matai nendres, vandeny siūbuojančias, jos meta atšvaitus, ir tau atrodo, kad čia prasideda stebuklas, mistika ir magija, ir kitas pasaulis, ir dangus“ (Andrijauskas, 2011: 105). Kompozitorius Bronius Kutavičius apie Molainių kaime prabėgusią savo vaikystę sakė: „Aš turiu didelį ganyto stažą – penkių metų. (...) Praktiškai tai čia yra mano muzikinis išsilavinimas. Aš girdėjau perkūno oželius, pempių klyksmą, vieversėlius, visokių balų dar tada buvo nenusausintų. Arba perkūnijos kokios baisios būdavo, Jėzau! Tokių dabar nebėra – baisu atsistot, kad nenutrenktų. Ganant karves, tai – didžiulė mokykla. Tai – vienvė, reiškia, vienas esi su gyvuliais ir su gamta“ (Kutavičienė, 2008: Portretas).

„Dabar Panevėžys taip priartėjo prie Molainių, kad mano kaimą baigia užgožti. Siaubingai artėja tokie mūriniai monstrai. O ir kaime žmonės prisistatė mūrinių namų su kolonom. (...) Gal tie mūrinių ir patogūs, bet aš įpratęs ir prisirišęs prie to senojo medinio kaimo. (...) Dar ir dabar kiekvieną kartą, kai važiuoju į Molainius, važiuoju su virpesiu. Mane labai paveikė kaimas. Vaikas būdamas mokėjau stebėti pasaulį plačiom akim. Armonikos garsai, paukščiai, balos, žmonės... Mokėjimas žiūrėti į visą tai ir suformuoja žmoguje pagrindą“ (Kutavičius, 1992: 57–59).

4. Teatro režisierius Eimuntas Nekrošius nesididžiavo savo bohemiška profesija ir nesijautė svarbesnis už kitus: „Didelio čia daikto. Sakau, gal ir be teatro galima gyventi? Mano tėvas nė karto nebuvo matęs teatro, o puikiausiai pragyveno savo amželį! Jei kas leistų rinktis profesiją iš naujo, tai gal šitos klaidos nebepakartočiau. Bet trauktis nebėra kur“ (Nekrošius, 1987: 20).

Poetai, dailininkai ir kompozitoriai jautė, kad giliausias ir tyriausias jų kūrybos šaltinis yra kaimiškas gyvenimas, vaikystėje patirtas gamtos gyvybingumas. Panašios patirties tikrai negalėjo suteikti miesto šurmulys, nesibaigiantys darbai, posėdžiai, susitikimai, varginančios visuomeninės pareigos. Galima tarti, kad menininkai labiausiai jautė turintys dvigubą tapatybę, esantys ir kaimo, ir miesto žmonės. Savo asmenybių dvilypumą jie neretai išreikšdavo netikėtais dviejų tikrovių sugretinimais, tokiais, kaip jau minėtas Kukučio sapnas, kuriame akmenimis grįsta Katedros aikštė virsta žydinčia pieva. Panašiai ir daugybėje kitų kūrinių buvo sugretinama kultūra ir gamta, tarsi vietoj asfaltuotos gatvės imtų tekėti upelis, parke prie rotondos ne stoviniuotų studentai, o dainuotų šienpjoviai, koncertų salėje ne griežtų kvartetas, o čirptų žiogai... Toks dvejopas matymas buvo ne kūrėjų trūkumas, o privalumas. Žymūs menininkai nebūtinai dalyvavo folkloro ansambliuose ir tautosakos rinkimo ekspedicijose, tačiau buvo artimai susiję su etnokultūriniu judėjimu, savo kūryba išreiškė tai, ką jautė daugelis folkloro judėjimo dalyvių – prarastos tėvynės ilgesį. Filosofas Arvydas Šliogeris teigia, kad žemdirbių šeimose gimę žmonės buvo prisirišę prie žemės plotelio šiaupus horizonto, prie laukų ir miškų, supusių gimtąją sodybą. Gimtinės kraštovaizdis, namai su visais daiktais ir gyvuliais, visas „šis pasaulis“ buvo artimai patiriamas, savas ir labai svarbus. Knygoje „Būtis ir pasaulis“ išskleista lietuviška tėvynės filosofija: „Kai kam gali pasirodyti, kad toks apmąstymas išvis nereikalingas. Išties, ką čia daug kalbėti ir mąstyti apie tokį savaimę suprantamą dalyką kaip tėvynė? (...) Iš tikrųjų dabarties pasaulio žmogus vis labiau praranda arba jau prarado tėvynę (...) Mes – tremtinių tauta. Ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Geras trečdalis mūsų tautos, mūsų brolių ir seserų buvo ištremti iš tėvynės tiesiogine prasme. Kiek jų bastosi įvairiausiose pasaulio pasvietėse, Rytuose ir Vakaruose, Amerikoje, Sibire, Australijoje ir Argentinoje. (...) Bet argi tie, kurie likome gyventi mažyčiame žemės lopinėlyje prie Baltijos jūros, argi mes taip pat nesame tremtiniai? Ar per pastaruosius keturiasdešimt metų mes nebuvo tremiami iš savo kalbos, iš savo istorijos, ar nebuvo ištremti iš tų vietovių, kuriose dūla mūsų protėvių kaulai, ar nebuvo atplėšti nuo savo šaknų, ar nepraradome savo namų, savo prijaukintų daiktų, gyvulių, paukščių, pievų, akmenų, medžių, ar neužgeso mano arba Tavo žvaigždė, kurią gali regėti tik stovėdamas vienoje vienintelėje vietoje – savo tėvynėje, savo žemėje, savo meilės lauke? Taip, visa tai mes praradome ir buvome uždaryti į gelžbetonio kalėjimus.“

Daugelis mūsų jau priprato ir tuose kalėjimuose jaustis kaip namie, ir tai gerai, nes žmogus turi kur nors gyventi, auginti savo vaikus, mylėti savo moterį. Tačiau per tuos keturiasdešimt metų aš nė sykio negirdėjau, kad bent vienas lietuvis tas gelžbetonio džungles būtų pavadinęs savo tėviške. Mūsų vaikai kada nors sakys: mano rajonas. Bet nė vienas iš jų negalės pasakyti: mano tėviškė. (...) Tad nesakykime, kad tėvynės ontologinių struktūrų apmąstymas yra nereikalingas ir filosofo pastangų nevertas dalykas“ (Šliogeris, 1990: 8–9).

Tokius knygos pratarinės žodžius autorius parašė 1990 m., jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ne tada, kai Lietuvos laukai buvo melioruojami, žemdirbiai iš kaimų ir vienkiemų keliami į kolūkinės gyvenvietes, senosios jų sodybos griaunamos, tačiau perteikė, dėl ko žmonės labiausiai jaudinosi ankstesniais dešimtmečiais. Oficialioje okupacijos metų spaudoje apie kaimų naikinimą ir su tuo susijusius išgyvenimus nebuvo rašoma, atvirakščiai – spaudos puslapiuose buvo džiaugiamasi melioracija, urbanizacija ir gyventojų migracija. Tačiau iš migrantų prisiminimų galime suprasti, kad atitrūkimas nuo gimtųjų vietovių, išvykimas į miestus ir miesto erdvių prisijaukinimas nebuvo lengvas. Gyvenimas tarsi gerėjo, buitis darėsi lengvesnė ir patogesnė, tačiau kamaivo tėvynės ilgesys, kuriuo reikėjo pasidalyti, kurį reikėjo išdainuoti. Tad folklorinė veikla nebuvo tik laisvalaikio leidimo būdas: keliavimas, dainavimas, bendravimas, neturintis rimtesnių asmeninių ir visuomeninių motyvų. Pažvelgus įdėmiau aiškėja, kad ta veikla siekta išsaugoti pamatines vertybes.

Folkloro judėjimo dalyvių tinklas

Folkloro ansambliai priminė kaimo bendruomenes: juos sudarė kelios dešimtys pažįstamų, artimai bendraujančių, vienas kitą palaikančių žmonių. Į ansamblių susibūrę žmonės tuo pat metu buvo ir individualybės: kiekvienas vilkėjo savo krašto rūbais, mokėjo kalbėti savo vietovės tarme, jautėsi laisvas, tarsi tebegyventų erdvioje savo sodyboje. 8–9 dešimtmečiais susidomėjimas folklorine veikla iš Vilniaus plito į Kauną, Klaipėdą ir kitus miestus. Į Klaipėdą dainavimo pomėgį atvežė kalbininkė Audronė Jakulienė (vėliau Kaukienė). 1971 m. ji su savo studentėmis lituanistėmis ėmė dainuoti sutartinės ir dvibalses aukštaitiškas dainas, o vėliau atrado ir vietinę tradiciją – Liudviko Rėzos užrašytas pamario krašto dainas. 1980 m. iš merginų grupės išaugo folkloro ansamblis, pasivadinęs „Vorusne“. Kauniečius pomėgiu dainuoti liaudies dainas užkrėtė talentinga dainininkė Veronika Janulevičiūtė-Povilionienė. Ji lankydavosi kraštotyryninkų būreliuose, vesdavo jaunimo pasidai-

navimo vakarus. Iš vieno kraštotyryninkų būrelio, nuo 1973 m. gyvavusio Kauno veterinarijos akademijoje, 1983 m. išaugo studentų folkloro ansamblis „Kupolė“, kurio vadovu tapo Antanas Bernatonis. Vilniuje studijavę ir folkloro ansambliuose dainavę asmenys, išvykę į kitus miestus, ten įkurdavo savo kolektyvus. Garsiam Vilniaus folkloro ansamblyje VISI dainavęs studentas Aidas Bernatonis, išvykęs dirbti į Kaišiadoris, ten subūrė ansamblių „Verpeta“ (1978), to paties ansamblio dalyvis Algirdas Svidinskas, apsigyvenęs Rokiškyje, ėmė vadovauti ansambliui „Gastauta“ (1981). Visoje Lietuvoje kuriami folkloro ansambliai pavadinimais dažnai pasirinkdavo sutartinių garsažodžius: „Ratilio“, „Sadauja“, „Gastauta“, augalų vardus: „Dagilėlis“, „Sedula“, „Raskila“, upėvardžius bei vietovardžius: „Vorusnė“, „Gondinga“, „Vaiguva“, „Žaisa“ ir pan.

Miestuose kilęs folkloro judėjimas neišvengiamai plėtojosi miesto kultūrai būdingomis formomis. Daug kam jis buvo įdomus, patrauklus, todėl kilo plačiai publikai skirtų renginių poreikis. 1973 m. Vilniuje įvyko stilizuotos liaudies muzikos vakaras „Skamba skamba kankliai“ – valstybinio dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ pasirodymas, o kitų metų pavasarį jau buvo surengtas visas dainų ir šokių ansamblių festivalis. Nuo 1975 m. miesto koncertų salėse ir atvirose erdvėse vykusiame festivalyje dalyvavo ir autentiškos liaudies muzikos atlikėjai – folkloro ansambliai, kurie ilgainiui nukonkuravo pirmuosius jo dalyvius. Atsirado tradicinis Vilniaus miesto renginys – folkloro festivalis „Skamba skamba kankliai“. Kiekvieną pavasarį gegužės pabaigoje, žydint alyvoms ir giedant lakštingaloms, S. Daukanto aikštėje ir jaukiuose Vilniaus universiteto kiemeliuose suskambėdavo senoji lietuvių liaudies muzika. Įdomu, kad patys dalyviai folkloro festivalį pavadino „folkloro judėjimo atlaisdais“, nes jame susitinka visi folkloro ansambliai, kartą per metus į vieną vietą susieina ne vien artimi, bet ir tolimesni „giminės“.

Vilniuje pavykęs renginys atsikartojo ir Kaune. Šio miesto folkloro šventės pavadinimu tapo antroji sutartinės „Skamba skamba kankliai“ eilutė – „Atataria lamzdžiai“. Šventė pirmą kartą surengta 1984 m., tad nuo to laiko Vilniuje įvykusiame festivaliui buvo atitariama Kaune. Klaipėdoje tradicinis folkloro festivalis „Parbėg laivelis“ pradėtas rengti kiek vėliau – 1992 m., jau atkūrus nepriklausomybę ir įsteigus Klaipėdos etnokultūros centrą. Kituose Lietuvos miestuose folkloro festivalius imta rengti taip pat jau nepriklausomos Lietuvos laikais.

Taigi etnokultūrinis judėjimas įsisiūbavo 1968–1972 metais, kai sparčiai kūrėsi kraštotyros būreliai,

liaudies dainų klubai, pirmieji folkloro ansambliai, į juos būrėsi įvairių profesijų atstovai: istorikai, kalbininkai, fizikai, matematikai, inžinieriai, ekonomistai, gydytojai. Vėliau tautinei kultūrai neabejingų žmonių ratas plėtėsi. Remdamasi įvairiais šaltiniais, sociologė Ainė Ramonaitė teigia, kad nuo 1960 iki 1988 metų judėjime galėjo dalyvauti keliolika tūkstančių žmonių. Jos duomenimis, 1988 m. Lietuvoje iš viso buvo apie 900 folkloro ansamblių (Kavaliauskaitė, Ramonaitė, 2011, 44–45). Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio kūrimosi laikotarpiu ir pirmaisiais nepriklausomybės metais 1987–1992 pastebimas antrasis folkloro judėjimo pakilimas, vėl kūrėsi ansambliai, į juos rinkosi nauji entuziastai. Anuomet folklorine veikla buvo reiškiamas tautinis atgimimas ir pagaliau svetimųjų nebevaržomas, laisvai besiskleidžiantis tautiškumas.

Knygoje „Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia“ Ainė Ramonaitė teigia, kad 1988 m. ypač sutankėjęs folkloro judėjimo dalyvių tinklas sudarė galimybes atsirasti Sąjūdžiui, 1990 m. įgyvendinusiame didžiausią tautos siekį – atkūrusiam Lietuvos valstybingumą. Folkloro judėjimo dalyvius siejo glaudūs asmeniniai ryšiai, jie palaikė ryšius ir su kitomis šalia okupacinės sistemos gyvavusiomis paralelinės visuomenės bendrijomis: katalikiškuoju pagrindžiu, mokslininkų ir menininkų rateliais, jaunimo subkultūromis. „Etnokultūrinio sąjūdžio stiprybė sovietmečiu buvo gebėjimas panaudoti teisėtas ar pusiau teisėtas formas savaimiai visuomenei sukurti – alternatyviam sociumui, netarnaujančiam sovietinei ideologijai, bet formuojančiam kitokią gyvenseną, kitokią tikrovę“ (ten pat, 46). Pritaikiusi socialinių tinklų analizės metodą, tyrėja ir jos bendradarbiai nustatė, kad savaiminė visuomenė, atvirai nekonfliktavusi su okupacine sistema, tačiau jos ir nepalaikiusi, jai trukdžiusi, buvo pasirengusi naujo politinio judėjimo atsiradimui, bendram veikimui. „Teoriškai apibrėžę savaimios visuomenės sąvoką, pirmiausiai ėmėme jos ieškoti ten, kur kiti tyrinėtojai jau buvo apčiuopę vadinamosios „kultūrinės rezistencijos“ apraiškas. Ir iš tiesų paaiškėjo, kad tokia iš pirmo žvilgsnio „nekalta“ veikla – ėjimas į kalnus ar kraštotyros ekspedicijos slepia daug gilesnius klodus – žmonių bendruomenę, gyvenančią visai kitomis vertybėmis negu sovietinė visuomenė ir totalitarinių ambicijų turinčioje valstybėje kuriančią savo gyvenimo tvarką“ (ten pat, 412). Iš kaimo aplinkos atsineštą bendruomeniškumą, kaimyniškus santykius lietuvių visuomenė išlaikė ne veltui – sovietmečiu tai buvo ginklas. Ansamblių, būrelių, klubų bendruomenės labai skyrėsi nuo anoniminių miesto žmonių sambūrių, susidarančių gamyklose, valgyklose ar viešajame transporte. Šių

bendruomenių nariai pasitikėjo vienas kitu, privačiuose pokalbiuose išsakydavo nuomones, nesutampančias su oficialiais pareiškimais. Jie protestavo prieš nutautinimo politiką, pasisakė prieš materialiosios bei dvasinės kaimo kultūros naikinimą, kaip įmanydami siekė išsaugoti lietuviškumą.

Pabaiga

Folkloro judėjimas kilo, nes buvo norima išreikšti tai, ką daugelis jautė, žinojo, suprato. Liaudies dainos ir muzika kalbėjo Ezopo kalba, jų metaforinė raiška buvo svarbi tiems, kurie siekė išlaikyti tautinį savitumą ir paskatinti taip elgtis kitus. Folkloro judėjimas atsirado mieste, gal net galima sakyti – Vilniaus universitete. Jo atsiradimą skatino studentų išklaudytos paskaitos, nekasdieniškų įspūdžių palikę koncertai, vakaronės, žygiai, tautosakos rinkimo ekspedicijos. Judėjimą taip pat stiprino folkloro įrašai, dainų ir pasakų rinktinės, mokslinės ir grožinės literatūros knygos. Jo dalyviai vieni kitus pažindavo iš aprangos, nešiojamų papuošalų, mokamų dainų. Liaudies dainų dainavimas buvo pranešimas, kurį išgirdavo atidžiai klausantieji ir įsitraukdavo į judėjimą. Jei moki retą dainą, vadinasi, esi vienas iš mūsų, su tavimi galima aptarti viešai nesvarstomus dalykus. Folkloro judėjimas, kuris reikėsi tradicinės kultūros gaivinimu, folkloro ansamblių veikla, buvo platesnio etnokultūrinio sąjūdžio dalis. Šis sąjūdis siekė užčiuopti gilesnius žmonių sąmonės lygmenis, apėmė krašto istorijos studijas, baltų mitologijos rekonstravimą, mokslinę ir meninę kūrybą. Svarbiausi jo uždaviniai buvo miesto kultūros sulietuvinimas ir nuolat kintančios lietuviškos tapatybės kūrimas. Sąjūdis itin smarkiai reikėsi Lietuvos sostinėje Vilniuje, kuri 1919–1939 m. buvo okupuota lenkų, Antrojo pasaulinio karo metais išgyveno rusų ir vokiečių okupacijas, o vėliau iki pat 1990 m. kentė sovietinės okupacijos laikotarpį. Nutautintam miestui ypač reikėjo tvirtesnių lietuviškos kultūros pagrindų. Juos ir ėmėsi kurti iš kaimų į atgautą sostinę suvažiaavę valstiečių vaikai, sunkiomis sąlygomis išsilavinimą įgiję ir miestiečiais tapę laisvųjų ūkininkų palikuonys.

Nors XX a. vykusi Lietuvos gyventojų migracija buvo netolima, jie kėlėsi iš kaimų į didesnius miestus arba į sostinę, vis dėlto pakeitusieji gyvenamąją vietą jautė prarastos tėviškės ilgesį, sapnuodavo gimtąsias sodybas, jų aukštus medžius, sodus, kiemus, takelius. Folkloro ansamblių dalyviai tą ilgesį ramindavo keliaudami, nuolat atnaujindami ryšį su žeme, gamta, arba išdai nuodavo. Menininkai iš kaimo patirtų įspūdžių, vaikystės prisiminimų sėmėsi įkvėpimo, ne vienas jų įamžino

paliktą tėviškę savo kūriniuose. Gyvenamosios vietos pakeitimas ir siekis įprasminti buvimą naujoje vietoje, sostinėje, kultūros centre, buvo vienas svarbiausių lietuvių visuomenės išgyvenimų, jis atsispindėjo ir savaiminėje, ir profesionalioje kūryboje.

LITERATŪRA:

- ANDRIJAUSKAS, Antanas (sudarytojas). *Sigitas Geda. Pasaulio kultūros lietuvinimas*. Vilnius: Kultūros tyrimų institutas, 2011.
- BRAZIŪNAS, Vladas. Ir įkaltis teisiems, ir nuosprendis teisėjams. Iš: *Tautosakos darbai*, t. I (VIII), 1992, p. 121–137.
- BURKŠAITIENĖ, Laima (sudarytoja). *Jadvyga Čiurlionytė. Kasdieniai darbai*. Vilnius: Vaga, 1984.
- CARLIN, Richard. *Worlds of Sound. The Story of Smithsonian Folkways*. Smithsonian Books, NY: Collins, 2008.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija. Donatas Sauka. Atsiminimai ir liudijimai. Iš: *Literatūra*, 2009, Nr. 51 (1), p. 113–117.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija. Abejoti, klausti, tikrintis. Pokalbis su profesore Viktorija Daujotyte. Iš: *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 3, p. 69–75.
- KAVALIAUSKAITĖ, Jūratė, RAMONAITĖ, Ainė (mokslinės redaktorės). *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- KUTAVIČIENĖ, Dalia. Portretas. – Kompozitorius Bronius Kutavičius. Lietuvos menininkai. DVD. 2008.
- KUTAVIČIUS, Bronius. „Esu prisirišęs prie to senojo medinio kaimo...“ Iš: *Krantai*, 1992, spalio, lapkritis, gruodis, p. 56–59.
- LIUTKUTĖ-ZAKARIENĖ, Varsa, NOVIKAS, Saulius. Skamba skamba kankliai – 40. Tarptautinis folkloro festivalis. DVD. Vilniaus etninės kultūros centras, 2012.
- MAČIEKUS, Venantas. Vilniaus universiteto kraštotyriminkų ramuovo kompleksinės ekspedicijos: folkloro rinkimo ir tautiškumo ugdymo patirtys. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XXXVII, 2009, p. 198–212.
- MARTINAITIS, Marcelijus. Kukučio baladės. Iš: *Toli nuo rugių*. Vilnius: Vaga, 1982.
- MARTINAITIS, Marcelijus. *Vilniau, kaimo mano...* www.bernardinai.lt 2007-04-26.
- MARTINAITIS, Marcelijus. Sapnas, kuris vis tęsiasi. Atsiminimai ir liudijimai. Iš: *Literatūra*, 2009, Nr. 51 (1), p. 117–120.
- MATULEVIČIENĖ, Saulė. Veronika. Saulės Matulevičienės pokalbiai su garsia dainininke Veronika Povilioniene, folklorininkais. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 1, p. 53–73.
- NASTARAVIČIUS, Mindaugas. „15 valandų“ su Arvydu Šliogeriu. Iš: *Savaitraštis „15 min“*, 2012 m. balandžio 27 d., Nr. 15 (1246), p. 29–32.
- NEKROŠIUS, Eimuntas. Mozaika. Užrašė Juozas Pocius. Iš: *Kultūros barai*, 1987, Nr. 6, p. 18–21.
- SAUKA, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo, 1982. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- SELIUKAITĖ, Irena, VITKUVIENĖ, Perla (sudarytojos). *Norbertas Vėlius*. Vilnius: Mintis, 1999.
- SESELSKYTĖ, Adelė. Iškilus tautosakininkas, mitologas Norbertas Vėlius. Iš: *Tautosakos darbai*, t. IX(XVI), 1998, p. 9–20.
- STOŠKUS, Krescencijus. Iš: *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 43.
- ŠLIOGERIS, Arvydas. *Būtis ir pasaulis. Tyliojo gyvenimo fragmentai*. Vilnius: Mintis, 1990.
- VENSKAUSKAITĖ, Eugenija, PAPIŪGIS, Giedrius (sudarytojai). *Vilniaus miesto folkloro ansambliai*. Vilniaus etninės veiklos centras, 1999.
- VĖLIUS, Norbertas. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- VĖLIUS, Norbertas. Profesionalusis menas ir mitologija. Iš: *Tautosakos darbai*, t. I (VIII), 1992, p. 174–180.
- ZABIELIENĖ, Aušra. *Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010.
- ŽEMAITYTĖ, Aldona. Nepaprastai paprastas stebuklas. Iš: *Nemunas*, 2011 m. lapkričio 10–16 d., nr. 38.

Search for Identity Among Emigrants from Villages: City Folk Movement

Austė NAKIENĖ

The author describes the folk movement in Lithuania that began in the 1970s and manifested in ways characteristic to urban culture—various public events, although part of the activities were not public, took place in small circles, almost like in rural community gatherings. The folklore movement began because there was a need to express what many felt, knew, understood. Folk songs and music spoke in Aesop's language, their metaphorical expressions were important for those who sought to preserve the national identity and encourage others to do so. The folklore movement emerged in the city, maybe even in Vilnius University. Its appearance was encouraged by students who listened to lectures, were inspired by their extraordinary experiences at concerts, get-togethers, hikes, folklore collection expeditions. The movement was also strengthened by folklore recordings, songs and stories, non-fiction and fiction books. The participants were able to recognize each other from their clothing, jewellery, the songs they could sing. Singing folk songs was a way of delivering a message, it pushed people to get involved in the movement. If someone knew a rare song, then they became part of the movement, they could be privy to information that wasn't shared with the public. The folk movement, which manifested in the rebirth of traditional culture, the activities of folklore ensembles, was part of a broader ethno-cultural movement. This movement sought to grasp the deeper levels of human consciousness, it covered local history studies, the reconstruction of Baltic mythology, scientific and artistic works. The main tasks were the cities' cultural Lithuanisation and development of the ever-changing national identity. The movement was especially pronounced in the Lithuanian capital Vilnius, which in 1919–1939 was occupied by the Polish; in the Second World War it survived the Russian and German occupations; and later, until 1990, it suffered under Soviet occupation. The denationalized city especially needed a stronger base of Lithuanian culture. This began to be developed by the peasant children who moved to the city, by the descendants of free farmers who had gained an education under difficult conditions and had become city-dwellers.

Although the 20th c. Lithuanian population's migration was on a local scale (people moved from rural areas to larger cities or the capital), those emigrants still felt longing for their lost homeland, they dreamed of their native homesteads, the tall trees, the gardens, courtyards, trails. Folklore ensemble participants lessened that longing by traveling, constantly updating their connection with the land, nature, or they sang about it. Artists drew inspiration from their experiences in the villages, from their childhood memories; more than one of them immortalized their abandoned home in their works. Changing place of residence and the desire to give meaning to life in a new place, in the capital city, the cultural centre, was one of the most important trials of Lithuanian society; it was reflected in both spontaneous and professional artistic expression.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, Vilnius, el. p. austė@liti.lt

Gauta 2012-09-02, įteikta spaudai 2012-12-20

Publikaciją remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.